

КУРСОВА РОБОТА

з Теорії права

на тему: «Свобода як правова цінність »

ПЛАН.

Вступ	с.3-5
1. Свобода в системі правових цінностей.	с.6-13
2. Генеза уявлень про свободу. Свобода негативна та позитивна.....	с.14-19
3. Загальне право на свободу та його межі.	с.20-26
Висновок.....	с.27-28
Список використаної літератури.....	с.29-33

ВСТУП

Актуальність теми курсового дослідження. Актуальність обраної теми курсового дослідження зумовлена тим, що сьогодні свобода як феномен, ідея, цінність та ідеал є одним із найважливіших аспектів буття людини, який потребує всебічного аналізу та осягання. Так, представники різних історичних періодів своєрідно підходили до тлумачення зазначеної проблематики. Окрім того, враховуючи, що розвиток сучасної західної цивілізації значною мірою ґрунтується на тому розумінні свободи, яке постало впродовж останніх століть у різних течіях філософської думки, дослідження категорії свободи, визначення її цінності є надзвичайно важливим для України, яка проголосила себе правовою, демократичною, соціальною та незалежною державою.

Апробація літератури. Теоретичну базу для проведення курсового дослідження склали фундаментальні праці українських учених, серед яких: О. Бандура, В. Бабкіна, С. Бобровник, В. Гришук, М. Гуренко, О. Зайчука, А. Зайця, А. Козловського, М. Козюбри, О. Ковальчука, М. Колеснікова, О. Костенка, М. Костицького, Л. Луць, О. Мережка, О. Мурашина, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, І. Патерило, С. Погребняка, Л. Петрової, О. Петришина, П. Рабіновича, Ю. Римаренка, О. Скакун, А. Селіванова, С. Сливки, Т. Тарахонич, В. Тимошенко, О. Тихомирова, О. Ющика, Ю. Шемшученка та ін.

Серед представників зарубіжної юридичної науки різноманітним аспектам вияву свободи у праві та її основним характеристикам приділяли увагу такі вчені, як С. Алексєєв, М. Баглай, В. Бачинін, Л. Беттен, А. Головістікова, М. Григор'єва, В. Гулієв, Л. Грудцина, Ю. Дмитрієв, В. Кудрявцев, О. Лукашова, О. Мартишин, М. Матузов, В. Нерсисянц, О. Плахотний, Ю. Тихонравов, Л. Лон Фуллер, Ф. Хайєк, Ф. Шеллінг, А. Черненко, І. Ягофарова. Не применшуючи значення наукових ідей, які вже дістали теоретичне обґрунтування, слід зазначити, що проблематика свободи як цінності права потребує комплексного розгляду і дослідження на загальнотеоретичному рівні.

Мета та завдання, поставлені у курсовому дослідженні. Метою курсової роботи є комплексний теоретико-правовий аналіз свободи як цінності права, обґрунтування сутності та природи цієї категорії, вияв її ціннісно-правового і прикладного аспектів.

Для досягнення поставленої мети в курсовому дослідженні потрібно вирішити **такі завдання:**

- охарактеризувати теоретико-методологічні аспекти дослідження свободи у праві;
- виокремити етапи розвитку наукових уявлень про свободу у праві;
- встановити зміст поняття «свобода»;
- визначити місце, роль і значення свободи в системі правових цінностей;
- з'ясувати соціальну цінність свободи;
- розкрити зміст позитивної та негативної свободи;
- виокремити межі свободи у суспільстві;
- проаналізувати значення свободи у праві для формування громадянського суспільства і правової держави.

Об'єкт курсового дослідження. Об'єктом курсового дослідження є суспільні відносини, що пов'язані з поняттям свободи як цінності права.

Методи, які були використані під час курсового дослідження. Методологічною основою курсового дослідження стала система методів, підходів і принципів пізнання правових явищ, які забезпечили об'єктивний аналіз обраного предмета дослідження. У курсовій роботі були використані загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання.

Зокрема, були використані методи логічного аналізу і синтезу, історичний метод застосовано для з'ясування генези філософських і правових ідей категорії «свобода у праві». За допомогою діалектичного методу проаналізовано послідовну зміну філософсько-правових ідей та уявлень, покладених в основу розуміння категорії свободи у праві. Окрім того, був

використаний герменевтичний метод, порівняльно-правовий метод, формально-логічний метод дослідження, метод моделювання.

Структура і обсяг курсового дослідження. Згідно із поставленою метою і завданнями курсового дослідження курсова робота складається зі вступу, трьох тематичних розділів, висновку до курсової роботи, списку використаної літератури (51 найменування). Загальний обсяг курсової роботи складає 33 сторінки.

1. СВОБОДА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ.

По-перше, щоб детально та глибинно відповісти та розкрити питання, що стосується визначення місця свободи у системі правових цінностей, потрібно спочатку розкрити наукові підходи до розкриття змісту свободи, визначити загальне розуміння поняття свободи, зокрема як можливості людини обирати, а надалі, охарактеризувати особливості співвідношення цінності і свободи, та обґрунтувати, чому саме свобода вважається однією з основних цінностей сучасного суспільства і які, відповідно, підлягають правовому захисту, поряд з такими цінностями як людською гідністю, рівністю та справедливістю.

Як зазначає вчена Осядла В., наразі наукові підходи до визначення поняття «свобода» характеризуються відсутністю єдності розуміння. Вчена констатує, що свободу можна розглядати, зокрема:

- *як цінність для окремої людини, певного соціуму та суспільства в цілому, що відкриває доступ до благ шляхом виразу свободи у правах і обов'язках суб'єктів суспільних відносин;*
- *як принцип права, за допомогою якого право розкриває свою сутнісну властивість і природу;*
- *як міру, що визначається первинною соціальною цінністю, проте обмежується юридичними способами¹.*

Наприклад, І.Кант висуває тезу про те, що *свободу* слід розуміти як властивість волі всіх розумних істот. Саме свободою і природними людськими правами обмежена влада у правовій державі, яка, на думку мислителя, є творінням доктрини природного права.

¹ Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства / М. В. Осядла // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 2. – С. 42–45

Філософ зазначає, що «право людини мусить вважатися священним, яких би жертв не коштувало це пануючій владі. Тут немає середини. Всій політиці необхідно схилити коліна перед правом людини»².

Варто погодитися з точкою зору Канта в тій частині, що дійсно свобода індивіда обмежує державну владу, оскільки влада навіть за наявності авторитету і можливості застосувати примус не може не інакше, к легітимний способом, обмежити свободу осіб.

Наприклад, О.П.Донченко при розкритті змісту категорії свободи зосереджує увагу на характеристиці основоположних підходів, теорій, доктрин щодо співвідношення понять «свобода» і «право» та, відповідно, констатує про наявність трьох методологічних підходів, а саме: *право – це свобода* (Цицерон, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Г. Ф. Пухта); *право – міра свободи* (Фома Аквінський, Б. М. Чичерін, С. С. Алексєєв, В. С. Нерсисянц, М. І. Байтін, В. М. Селіванов); *право – міра обмеження свободи* (Платон, І. Бентам, Т. Гоббс, Є. М. Трубецькой)³.

Коментуючи наведену точку зору О.П. Донченко, слід також з нею погодитися, оскільки свобода –це така категорія, яка повинна розглядатися усебічно, і у філософському, і у правовому аспекті. Так, дійсно, свобода вона одночасно є і мірою , і обмеженням, оскільки аксіомою є вислов відомий усім з давніх-давен, що свобода людини закінчується там, де починається свобода та право іншого.

Окрім того, вивчивши наукові праці Донченко О.П., які присвячені вивченню та характеристиці свободи, можна сказати, що автор у них зазначає, що є достатньо підстав для загальнотеоретичних характеристик свободи саме

² Світова класична думка про державу і право [ТСвітова класична думка про державу і право [Текст]. Навч. посібник / Є.Ф. Безродний (керівник), Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 400 с

³ Донченко О. П. Свобода як категорія права (герменевтичний аспект) / О. П. Донченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 45-50.

як всезагального принципу права, серед яких виокремлює: тлумачення свободи як атрибуту особистості, що передбачає можливість самовизначення і творчого пошуку; історичний процес формування права, кожен наступний крок якого був пов'язаний з утвердженням свободи як його сутнісної ознаки; вираження свободи тією чи іншою мірою принципами демократизму, гуманізму, рівності, справедливості, взаємної відповідальності держави та особи; конституційне закріплення – «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» (ст. 23 Конституції України)⁴.

Окрім того, вчена Осядла В., якщо повернутися до її наукових напрацювань у заявленій сфері, зазначає про те, що змістовна характеристика категорії «свобода» може мати вияв у двох аспектах:

- у широкому (природно-правовому) – як можливість вибору, що надана людині природою;
- у вузькому (позитивному) – як принцип, що встановлює межі свободи, надає можливість охарактеризувати її в юридичному сенсі, зумовлює процес становлення, функціонування та розвитку особи, суспільства, держави й визначає гарантії свободи за допомогою права (юридико-правових засобів).

Так, вчена робить висновок про те, що категорія «свобода у праві»⁵ у просторово-темпоральному вимірі визначається як легітимізований і санкціонований державою простір для реалізації поведінки суб'єктів,

⁴ Донченко О. П. Свобода як категорія права (герменевтичний аспект) / О. П. Донченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 45-50.

⁵ Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект) / М. В. Осядла // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці : Науково-практичний юридичний журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 241–244

нормативно визначений у правах та обов'язках людини і громадянина, в яких право є межею між свободою і свавіллям, вказує на визначену міру (баланс), що забезпечує свободу особи, суспільства і держави⁶.

Що стосується вирішення та дослідження питання соціальної цінності свободи, то слід зазначити, що соціальна цінність свободи полягає в забезпеченні гідного існування як окремого індивіда, так і всього суспільства та держави. Свобода встановлює можливості конкретної діяльності суб'єктів суспільних відносин, що є чинником визначення, оновлення і врегулювання суспільних відносин, а також досягнення миру та злагоди⁷.

Дійсно, свобода дії, свобода вибору існуючи як така закріплює за кожним індивідом право вибору у соціумі, право вибору моделі поведінки, право вибору світоглядних, моральних, ціннісних настанов, проте, знову ж, водночас суспільство і обмежує свободу цього вибору, певним чином формуючи певні стереотипи поведінки особи, створюючи рамки прийнятного і неприйнятного суспільством при реалізації цієї свободи.

Реалізація свободи у праві передбачає можливість вибору: використовувати, дотримуватися, виконувати або застосовувати норми, передбачені міжнародними документами, Конституцією, законами, іншими нормативно-правовими актами⁸.

⁶ Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект) / М. В. Осядла // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці : Науково-практичний юридичний журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 241–244

⁷ Осядла М. В. Правова свобода як основа формування громадянського суспільства / М. В. Осядла // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.). – Івано-Франківськ : ІваноФранківський ун-т права імені Короля Данила Галицького, 2015. – С. 157–159.

⁸ Осядла М. В. Правова свобода як основа формування громадянського суспільства / М. В. Осядла // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27

Цікавою є точка зору стосовно того, що кожна правова держава, ґрунтуючись на принципах поділу державної влади, її поміркованості і обмеженості, верховенства права і поваги до людської гідності, забезпечує особі достатній простір для її самореалізації, гарантує захист її свободи від сваволі як державних органів, так і інших суб'єктів. Таким чином, правова держава передбачає існування обмежень щодо політичного процесу ухвалення рішень, які можна поділити на обмеження процедурні (тобто такі, що вказують, як приймати рішення і запроваджувати зміни) та обмеження змістовні (тобто такі, що взагалі унеможливають певний вид змін).

У межах правової держави *поняття свободи* зазвичай розвивається в чотирьох напрямках, що дозволяє розуміти її як: незалежність від свавілля з боку інших; існування гарантованих основних прав, які обмежують монополію державної влади; право на співучасть у справах держави, тобто право на участь у прийнятті рішень; реалізація індивідуального самовизначення на основі законів; свобода вибору і прийняття рішень, свобода самому визначати своє життя відповідно до власних уявлень про щастя і її сенс⁹.

Що стосується тлумачення свободи в системі правових цінностей, то слід звернути увагу на те, що розвиток науково-практичної парадигми сучасного конституціоналізму свідчить про те, що людина визнається його основною цінністю, а демократично-правова сутність конституціоналізму детермінована метою забезпечення *конституційно-правової свободи* людини.

Як зазначають більшість вчених, свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших та дискусійних проблем у правовій науці.

березня 2015 р.). – Івано-Франківськ : Івано-Франківський ун-т права імені Короля Данила Галицького, 2015. – С. 157–159.

⁹ Баумгартнер Х.М. Свобода и человеческое достоинство как цели государства // Политическая философия в Германии: Сб. ст. Изензее Й. и др.: Пер. с нем. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 15–21

Свобода завжди належала до вищих соціальних та політико-правових, демократичних цінностей.

Так, англійський політолог В. Гринліф, аналізуючи класичні ліберальні ідеї, у своїй роботі «Британська політична традиція» резюмував, що ще в працях Локка «ми знаходимо вимоги свободи і недоторканності особи»¹⁰ при цьому першорядне значення має свобода окремої людини як самостійної розумної істоти, незалежної і рівної серед собі подібних. Інші зарубіжні дослідники зазначають, що «до вищих цінностей, щодо яких зараз на Заході існує досить висока однастайність, належать свобода, справедливість, безпека та прогрес»¹¹.

Серед вітчизняних вчених також поширеною є концепція щодо існування «системи цінностей, яку виробило людство у процесі свого розвитку», з акцентуванням уваги на тому, що «у соціальному та особистому житті фундаментальну роль відіграють такі цінності: *свобода, відповідальність, рівність, справедливість*»¹².

Таким чином, свобода, поряд із рівністю, справедливістю та іншими політико-правовими, демократичними концептами, належить до тих «вічних цінностей», до яких суспільство прагнуло за різних історичних епох.

Слід зазначити, що в різних умовах вони набувають різного значення, тобто їх зміст є не статичним, а схильним до трансформцій, що проявом їх діалектичного характеру, відповідних розвиткові конституціоналізму в кожній конкретній країні.

Зокрема, зміст цих категорій також відрізняється особливостями в українських реаліях, українському конституціоналізмі. Із перелічених категорій найбільше потребує своєї конкретизації з юридичної точки зору

¹⁰ Див.: Greenlief W. H. The British political tradition. Vol. 1. / Greenlief W. H. – London; New York, 1983. – 352 p.

¹¹ Clapham A. Human Rights in the Private Sphere / Andrew Clapham. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 389 p.

¹² Шемшученко Ю. С. Вибране / Шемшученко Ю. С. – К. : Юрид. думка, 2005. – 592 с.

«свобода», оскільки це запозичена юриспруденцією філософська категорія і, крім того, саме вона є найближчою до юридичних фікцій.

Слід зазначити, що Платон, міркуючи про свободу як про «благо демократії і до чого вона ненаситно прагне», застерігав, що «саме це (надмірна свобода. – А. К.) її й зруйнує»¹³. Водночас свобода більше, ніж інші цінності, потребує захисту, оскільки через об'єктивні та суб'єктивні чинники понад усе піддається посяганням.

Якщо трактувати свободу людини з правової точки зору, в контексті конституціоналізму, то принципового значення набуває розкриття концепту свободи через визначення її співвідношення з правом. Зв'язок свободи та права обґрунтовано у працях класиків правової думки. Так, за Гегелем, «система права – це царство здійсненої свободи»¹⁴. Розвивав ідею щодо взаємозалежності свободи та права представник історичної школи права Г. Ф. Пухта, який обґрунтовував вихідний тезис: «основним поняттям права є свобода»¹⁵. Сучасні дослідники також наголошують на зв'язку права та свободи особистості: «Кінцевою метою права як соціального інституту є забезпечення свободи кожного та умов для розвитку особистості»¹⁶; «право має виступати як міра свободи»¹⁷. Можна зробити висновок, що свобода

¹³ Антология мировой правовой мысли: в 5 т. / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 1999. – Т. 1: Античность. Восточные цивилизации. – 1999. – 750 с

¹⁴ Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель; [пер. з німец. Р. Осадчука та М. Кушніра]. – К. : «Юніверс», 2000. 13

¹⁵ Антология мировой правовой мысли: в 5 т. / [нац. обществ. -науч. фонд; рук. науч. проект. Г. Ю. Семигин]. – М. : Мысль, 1999 – Т. 3. – 829 с

¹⁶ Козловський А. Право як догма і право як ідея (гносеологічний аспект) / А. Козловський // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 1996. – Вип. 4-5. – С. 98-99.

¹⁷ Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. П. Погребняк. – Х., 2009. – 36 с.

людини у суспільстві безпосередньо відображається у праві, затверджується, втілюється та реалізується через право

Таким чином, проаналізувавши наукову літературу та усе вищезазначене, можна прийти до обґрунтованого висновку про те, що сьогодні свобода може бути визнана та охарактеризована як одна з універсальних цінностей сучасності, а також про те, що безумовно кожна правова система, кожної держави, яка проголосила себе демократичною має бути спрямована на захист такої цінності як свобода.

2. ГЕНЕЗА УЯВЛЕНЬ ПРО СВОБОДУ. СВОБОДА НЕГАТИВНА ТА ПОЗИТИВНА.

Розкриваючи питання генези уявлень про свободу, слід зазначити, що вперше наукові погляди на свободу, як явище соціальної дійсності, було обґрунтовано у працях *античних мислителів* (Платон, Арістотель, Епікур, Сенека, Марк Аврелій), які розглядали свободу крізь призму самовизначення та відповідальності людини за свої дії.

У *період Середньовіччя* уявлення про свободу дістали релігійно-етичне підґрунтя (Ф. Аквінський), тоді як дослідження ідеї автономії свободи знаходять своє відображення у працях видатних філософів і науковців Нового часу (Т. Гоббс, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Фромм). Фундаментальне значення для теоретичного аналізу свободи у праві мали доктринальні ідеї І. Канта і Г. Гегеля, спрямовані на з'ясування правових аспектів свободи, її взаємозв'язку з відповідальністю.

У подальшому ці ідеї вдосконалили та розвинули західні дослідники права, зокрема І. Берлін, Ф. Хаск, Р. Дворкін, Г. Кельзен, М. Мюллер, С. Нірінг, К. Поппер, Р. Ціппеліус¹⁸.

Слід зазначити, що сучасні уявлення про свободу є результатом її тривалої еволюції, яка умовно поділена на чотири етапи. У науковій юридичній літературі вчені зазначають, що *перший етап* дослідження свободи – *античний період* характеризується протилежністю уявлень щодо розуміння свободи людини: від необхідної її детермінації як природними обставинами,

¹⁸ Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект) / М. В. Осядла // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці : Науково-практичний юридичний журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 241–244.

так і засобами пізнавальної діяльності, насамперед розумом, до самовизначеної, творчо незалежної свободи людини.

Таким чином, античне поняття свободи виявляється через античний політеїзм, який не орієнтований на самозахист і неповторну індивідуальність особи¹⁹.

Другий етап – Середньовіччя (Відродження і Просвітництво) характеризується втратою в розумінні ідеї свободи природно-історичного обґрунтування. Обмеження свободи виникає у двох вимірах: ідея залежності та єдності Бога і людини, де свобода людини залежить від Божественного права; феодалне суспільство, в якому свободу розглядали як привілей від монарха, дарований вищими станами, що обумовлює виникнення свободи не окремої людини, а певного прошарку суспільства.

Слід зазначити, що активізація аналізу ідеї свободи людини припадає на епоху Відродження і Просвітництва. Це відображається в теорії природного права, дає змогу оцінювати чинне в державі позитивне право з позиції справедливості та здійснювати його перетворення в напрямі гуманізму і свободи. Окрім того, слід звернути увагу на те, що у філософсько-правовій літературі *Нової доби, яка становить третій етап*, вчені переосмислюють проблеми свободи, виникають нові вектори розвитку свободи, де людина з її свободою і розумінням її творчої сили, яка забезпечена соціальним порядком, є основою філософського вчення²⁰.

Четвертий етап – Новітній час визначає свободу як одну із найсуттєвіших цінностей особи, що забезпечується визначеними,

¹⁹ Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект) / М. В. Осядла // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці : Науково-практичний юридичний журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 241–244.

²⁰ Осядла М. В. Аксіологічний вимір категорії «свобода в праві» / М. В. Осядла // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2013. – Вип. 61. – С. 51– 57.

гарантованими правами і покладенням відповідальності. Запропоновано висновок, що свободу слід розуміти не лише як абстрактну соціальну цінність, а й як властивість суспільних відносин.

Ці відносини визначають, що благо для людини це не тільки її свобода та право, але й обов'язки та відповідальність щодо інших людей, суспільства і держави²¹

Щодо розуміння та трактування категорії свободи в сучасних західних правових концепціях, то слід відзначити, що на істотні риси формування західного соціально-аксіологічного розуміння свободи суттєвий вплив здійснюють характерні особливості розвитку сучасних країн. Це, по-перше, зростання складності виробничих процесів, які перетворюють нашу цивілізацію у техногенну. По-друге, сплетіння численних конфліктів і криз, які породжують увагу до людини як критичного моменту переривання лінійності природних процесів²².

Наразі звернемо окрему увагу на теорію двох аспектів свободи – негативної («свободи від») та позитивної («свободи для») (І. Берлін), зокрема визначимо суть негативної та позитивної свободи та їх співвідношення, а також розглянемо засновану на цій теорії концепцію негативних і позитивних прав людини.

І. Берлін, відомий своїм есе «Два концепти свободи», розкрив зміст негативної та позитивної свободи. Зазначимо, що під поняттям негативної свободи І. Берлін розумів деяку приватність, притаманну кожній особі (існування особистої сфери, у межах якої людина робить те, що обирає й хоче,

²¹ Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства / М. В. Осядла // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 2. – С. 42–45

²² Донченко О. П. Свобода у концепціях лібералізму ХХ ст. (філософсько-правовий аспект) / О. П. Донченко // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наукових праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 273 : Правознавство. – С. 14-18.

у яку не має права втручатися ніхто сторонній), а поняття позитивної свободи тісно пов'язане з поняттям автономії (невід'ємне право на самовизначення кожної особи).

Що означає свобода в суспільних стосунках (так звана особиста (індивідуальна) свобода)? Відповідь на це питання сьогодні зазвичай дають з посиланням на І. Берліна, який наголосив, що існують **два типи (концепції) свободи: негативна свобода**, коли зосереджуються на відсутності втручання з боку інших людей; *позитивна свобода*, коли увага концентрується на спроможності особи самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій. Іншими словами, позитивна свобода передбачає не свободу «від», а свободу «для» – свободу вести певний передбачений особою образ життя²³.

На думку І. Берліна, негативна свобода визначається питанням: «В яких межах суб'єктові – особі чи групі осіб – дозволено чи слід дозволити робити те, що він спроможний робити, і бути тим, ким він спроможний бути, без втручання інших осіб?»²⁴.

Таким чином, акцент у цьому випадку робиться на свободі як сфері, де особі гарантується відсутність обмежень. Саме в цій сфері у суб'єкта існує «можливість не визначено різноманітної діяльності»²⁵.

Проаналізувавши праці науковців, можна зробити висновок про те, що «негативне» розуміння свободи можна побачити ще у Т. Гоббса, який зауважував, що «свобода означає відсутність опору (під опором я розумію зовнішні перешкоди рухові)»²⁶. З тих пір це визначення свободи вважається одним з найвдаліших. У тому ж само му дусі мислить і Ш. Монтеск'є: на його

²³ Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія: Антологія / Упоряд. Я. Кіш: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 56–113.

²⁴ Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія: Антологія / Упоряд. Я. Кіш: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 56–113.

²⁵ Гумбольдт В. фон. О пределах государственной деятельности: Пер. с нем. – М.: Социум, Три квадрата, 2003. – 200 с.

²⁶ Гоббс Т. Левіафан: Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с

думку, бути вільним – означає не стільки ро бити те, що хочеш, скільки можливість не бути примушеним робити того, що не хочеш ²⁷.

І. Берлін обґрунтовував цю тезу таким чином: ми не можемо бути абсолютно вільними і повинні відмовитися від якоїсь частини нашої свободи, аби зберегти решту²⁸.

У цьому поясненні поза всяким сумнівом відчувається вплив Дж. Локка, який зауважував: нашою свободою ми зобов'язані обмеженням свободи, «бо хто б міг бути вільним, якби будьяка інша людина за своєю примхою могла б його тиранити?»

Описуючи позитивну свободу, І. Берлін ставить таке питання: «Що чи хто є дже релом контролю або втручання, за допомогою якого можна переконати когось робити саме так чи бути саме таким?» ²⁹.

Що стосується позитивної концепції, то позитивна концепція свободи впливає із прагнення особи бути господарем свого власного життя, бажання бути суб'єктом, а не об'єктом, ґрунтується на ідеях публічної автономії, самоуправління і самовизначення (нагадаємо, що для негативної свободи стрижневим є бажання особи не бути об'єктом; однак для негативного аспекту не є принциповим, хто є тим суб'єктом, який визначає межі незалежності особи, тобто оформлює «ліцензію» (Р. Дворкін) на її свободу, забо роняючи всім втручання в цю сферу).

Особа є вільною, коли все її життя і всі її рішення залежать від неї, а не від дії будьяких зовнішніх сил. Вона ніби є власним законодавцем; вона самостійно визначає сферу своєї негативної свободи. Завдяки цьому

²⁷ Монтескьє Ш.Л. О духе законов // Избранные произведения: Пер. с фр. – М.: Госполитлитиз дат, 1955. – С. 155–733.

²⁸ Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія: Антологія / Упоряд. Я. Кіш: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 56–113.

²⁹ Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія: Антологія / Упоряд. Я. Кіш: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 56–113.

адресат права отримує можливість усвідомлювати себе як його автор ³⁰. Особливо яскраво ці почуття висловив Ж.Ж. Руссо: «Підкорюватися законові, який ти сам для себе встановив, є свободою» ³¹.

Таким чином, позитивна свобода сприяє існуванню й оптимальному визначенню негативної свободи: саме право, формування якого залежить від вільного волевиявлення самої особи як члена суспільства, фіксує межі індивідуальної свободи як результат певного консенсусу в суспільстві щодо цього питання, гарантує відсутність свавільного примусу з боку державних керівників ³².

³⁰ Шкода В.В. Вступ до правової філософії. – Харків: Фоліо, 1997. – 223 с

³¹ Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права // Руссо Ж.-Ж. Политические сочинения: Трактаты: Пер. с фр. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 153–283

³² Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории: Пер. с нем. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с

3. ЗАГАЛЬНЕ ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ЙОГО МЕЖІ.

Розкриваючи питання загального права на свободу, слід розпочати з того, що проблема відповідальності людини за свою свободу і дії пов'язана з розумінням меж цієї свободи.

Свобода і відповідальність особи – провідна думка екзистенціалізму, який визначає свободу як фундаментальну характеристику людського існування, що дозволяє людині творити себе і обирати майбутнє³³.

Таким чином, людини вільна, але свобода її виражається ставленням до всесвіту, вибором власної внутрішньої духовно-моральної позиції. Тому людини відповідальна за власні дії лише тоді, коли має свободу волі, вибору та засобів їх реалізації³⁴.

Свобода людини та відповідальність за власні дії, що лежить в основі свободи, є вихідною умовою існування природних прав людини. Філософське рішення проблеми свободи і необхідності, їх співвідношення в діяльності і поведінці особи має величезне практичне значення для оцінки усіх вчинків людей. Обійти цю проблему не можуть ні мораль, ні право, бо без визнання свободи особи не може йтися про її моральну і юридичну відповідальність за свої вчинки. Якщо люди не мають свободи, а діють тільки з потреби, то питання про їх відповідальність за свою поведінку втрачає сенс³⁵.

Питання межі дії права існувало ще в часи античності. Наприклад, Демокрит бачив ідеал свободи окремої людини в незалежності і пріоритеті над

³³ Донченко О. П. Свобода у концепціях лібералізму XX ст. (філософсько-правовий аспект) / О. П. Донченко // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наукових праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 273 : Правознавство. – С. 14-18.

³⁴ Ситниченко Л. А. Стратегії свободи в сучасній соціальній та практичній філософії / Л. А. Ситниченко // Свобода: сучасні виміри та альтернативи. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 2004. – 316 с.

³⁵ Ситниченко Л. А. Стратегії свободи в сучасній соціальній та практичній філософії / Л. А. Ситниченко // Свобода: сучасні виміри та альтернативи. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 2004. – 316 с.

суспільством. В той же час він вчив, що окремий індивід в силу своєї слабкості не може сам забезпечити собі безпечні умови життя і задовольнити усі свої потреби. Тому свобода окремої людини тісно пов'язана зі свободою суспільства. Державу Демокрит розглядав як гаранта свободи окремої людини, що характерно і для сучасних дослідників³⁶.

Щодо наведеного слід зазначити, що варто погодитися з великим мислителем, оскільки дійсно, хоа людина і має бути незалежною, проте не завжди вона здатна повною мірою самотійно визначити межі своєї свободи, враховуючи те, що вона не є окремою одиницею, яка є повністю ізольованою від суспільства, у якому кожен умовно має свою свободу, яка не повинна порушувати свободу іншого. Таким чином, дійсно держава, дотримуючись принципу пропорційності, повинна гарантувати свободу кожного шляхом встановлення спів розмірних правил.

У свою чергу, філософ Нового часу Шарль Монтеск'є в праці «О свободі» висловив думку, що свобода передбачає право людини робити все, що дозволено законом. Коли б людина робила те, що заборонено законом, вона була б такою, що не має свободи тому, що теж саме могли б робити інші люди, а це обмежувало б свободу кожної людини³⁷.

Свобода в цілому є звільненням від безпосередніх умов свого існування, є цілковитим їх освоєнням (при цьому не має значення, що деякі предметні галузі будуть досягнуті пізніше). Соціальна свобода співвіднесена з залежністю від суспільних відносин. Якщо перше дається як абстрактний факт, як безпосередня даність нашого буття (ми «просто вільні») (свобода, у принципі, є досить нейтральною для людини, окрім екстремальних випадків

³⁶ Світова класична думка про державу і право [ТСвітова класична думка про державу і право [Текст]. Навч. посібник / Є.Ф. Безродний (керівник), Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 400 с

³⁷ Монтескье Ш. О духе законов [Текст] / Ш. Монтескье // О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. (Серия «Общественная мысль: исследования и публикации».) – М.: Наука, 1995. – С. 73-97

(рабство, війни), а також окрім випадку залежності дискурсу універсальності (філософії) від обмежених, часто насильницьких, обставин своєї реалізації), то залежність від соціального досвіду є цілком конкретною реальністю, абсолютно операціональною, розгорнутою в безлічі дій та взаємовідносин, з практично необмеженою кількістю обставин та передумов, з фіксованим набором рівнів і ступенів прояву цієї залежності (починаючи з підкорення дитини волі батьків або з державно-правового примусу й закінчуючи «добровільним» визнанням необхідності підпорядкування теоретичної діяльності вимогам наукової дисциплінарності, систематичності, перевірюваності, повторюваності тощо)³⁸.

Сучасне суспільство, катастрофічно втягнуте у відносини залежності (складність засвоюваного предметного матеріалу), самою логікою свого розвитку відкидається в різні форми соціальної залежності, підпорядкування та примусу.

Самим ходом вільного індустріального ставлення до засвоюваного предметного матеріалу воно повертається до традиціоналістичного досвіду побудови відносин між людьми, не-вільного, взаємозалежного, не адекватного своїм власним реаліям³⁹. Проте можливості його обминути зовсім не існує.

Проблема свободи тривалий час вирішувалася за рахунок розведення та протиставлення освоєння й соціалізації. Безумовно, вільне освоєння предметного світу набувало вигляду не лише відповідних процесів необмеженого теоретичного освоєння об'єктивних закономірностей, вільного поширення на всі сфери життя ринкових відносин тощо, але й створення розгорнутої системи підтримки особистості нового типу – модульної, мобільної, здатної з мінімальними втратами входити до будь-якого

³⁸ Соболев О.М. Проблема свободы у постметафизическом дискурсе // [http:// www.uct.kiev.ua/~sofi/sobol.htm](http://www.uct.kiev.ua/~sofi/sobol.htm)

³⁹ Мокляк Н.Н. Социальные отношения: структура и формы проявления / АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1985. – 205 с.

предметного середовища та розв'язувати проблеми, що виникають. Натомість соціалізація розгортається як активне стримування, обмеження, унормування й раціоналізація процесу вільного освоєння через реактуалізацію насильницьких складових традиційного, доіндустріального досвіду⁴⁰.

На думку Ісайї Берліна, свобода та рівність є первинними цілями, до яких віками намагались досягти люди. Проте абсолютна свобода для вовків – це смерть для овець. Повна свобода для сильних та талановитих несумісна з правом на гідне існування, яке мають слабкі та менш здібні. Свободу інколи треба обмежувати, щоб нагодувати голодних, одягти неодягнених; для того, щоб не посягати на свободу інших; для здійснення справедливості.

Коментуючи висловлення І. Берліна, варто з ним також погодитися, оскільки закріплення концепції повної абсолютної свободи особи може мати своїм негативним наслідком настання своєрідного світового хаосу, де ніхто нікому не буде підконтрольним, що загрожуватиме людству в загалі. Тобто у кожному суспільстві повинен бути закріплений баланс: баланс свободи індивіда і порядку.

Звичайно, сьогодні права особи, в тому числі і право на свободу може бути обмежено, тобто, як бачимо, свобода має свої межі. Ця теза є надзвичайно актуальною у нинішньому суспільстві.

Так, наприклад, відповідно до міжнародних договорів користування правами людини не повинно обмежуватися. Тим не менш, коли це потрібно, закони закріплюють чіткі обґрунтування, конкретні межі запровадження обмежень прав і цілі можливих відступів від тих прав, котрі захищені міжнародними угодами.

З одного боку, це дозволяє державі, посилаючись на дію відповідних міжнародно-правових норм, запроваджувати вимушені обмеження на користування певними правами, а з іншого – захищає громадян від свавільних дій держави щодо обмеження їх прав.

⁴⁰ Левин Г.Д. Свобода воли. Современный взгляд // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 71–86

Окремо вважаємо за доцільне приділити увагу концепції юридичного моралізму. Що стосується такого критерію обмеження свободи, який у правовій науці прийнято називати юридичним моралізмом, то суть явища юридичного моралізму полягає в тому, що суспільство може визнавати певні дії аморальними і, виходячи з цього, забороняти їх⁴¹.

Так, нецензурні висловлювання в громадському місці безумовно, є вираженням свободи. Так само як і, даруйте мені, відправлення фізіологічних потреб в громадському місці. Однак так само очевидно, що держава обмежує таку свободу, встановлюючи юридичну відповідальність за хуліганство.

Разом з тим, юридичний моралізм повинен мати обґрунтування. Тому для заборони певних дій, а також окреслення характеру такої заборони необхідне визначитися з критеріями. Традиційно вважається, що таким критерієм виступає інтенсивність почуттів членів суспільства щодо того чи іншого явища.

Для пояснення категорії юридичного моралізму скористаймося класичним прикладом – ставлення держави до регулювання одностатевих відносин. Характер ставлення до гомосексуалізму в суспільстві визначатиме і його правове регулювання. Тобто встановлення державою заборони залежить саме від сприйняття цього явища в суспільстві. При цьому варто відразу зробити важливе застереження.

У суспільстві, в якому велика кількість осіб негативно ставиться до одностатевих відносин, реакція теж може бути різною. Наприклад, одна особа може негативно ставитися до представників нетрадиційних сексуальних орієнтацій, проте вважати, що це є особистою справою кожної особи. Інша особа може бути схильна не просто до негативного ставлення, а до його активного вираження шляхом вчинення навіть певних дій. Зрозуміло, що в

⁴¹ Права людини у діяльності поліції. Навчальний посібник. Електронний ресурс. –Режим доступу: <http://ccl.org.ua/publications/posibnyk-prava-lyudyny-politsia/>

демократичному суспільстві у великої частини суспільства може бути негативне ставлення до гомосексуалізму і легалізації одностатевих відносин⁴².

Що стосується концепції патерналізму в контексті обмеження свободи, то можна звернути увагу на те, що Ларс Фр. Г. Свендсен у роботі «Філософія свободи», досліджуючи багатовимірне філософське явище «свобода» ставить питання: «Що потрібно людині, щоб почуватися вільною? Яке суспільство ми маємо розбудовувати, щоб його можна було назвати вільним? Які загрози чекають на свободу в сучасному суспільстві? Чи має свобода зазнавати певних обмежень?». Свендсен визначає поняття «патерналізм», як «утручання, метою якого є забезпечити діяльність людей відповідно до того, що за визначенням інших повинно бути їхнім власним обізнаним інтересом»⁴³.

Далі, Ларс Фр. Г. Свендсен зазначає, що патерналізм представлений у різних варіантах, але всі вони мають спільну рису-відкидання права свободи на самовизначення через переконання, що людина не в змозі діяти відповідно до її найкращих інтересів.

Він вважає, що проблемою патерналізму є заперечення людського у людині, притаманна їй здатність контролювати й формувати власне життя незалежно від того, добре чи погано вона це робить.

Патерналісти вважають, що «людей треба звільнити від вироблення здатності до самоконтролю та розсудливості, за допомогою таких обмежень вдасться досягнути справжньої позитивної свободи, тому що, тільки тоді люди вільні бути саме такими, якими вони раціонально повинні бути згідно з поглядами патерналіста»⁴⁴

⁴² Права людини у діяльності поліції. Навчальний посібник. Електронний ресурс. –Режим доступу: <http://ccl.org.ua/publications/posibnyk-prava-lyudyny-politsia/>

⁴³ Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи : пер. з норвезьк. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с

⁴⁴ Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи : пер. з норвезьк. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с

Таким чином, проаналізувавши усе вищевикладене, можна зробити висновок про те, що хоча свобода і наче є необмеженою, все одно є легітимні засоби та шляхи її обмеження у сучасному суспільстві.

ВИСНОВОК:

Таким чином, провівши системний та ґрунтовний аналіз всього вищезазначеного, можна зробити висновок, що свобода є цінністю й такою ж важливою основою правової держави, як і рівність та справедливість.

Тому, свободу, перш за все, необхідно розглядати як основоположний принцип держави відповідно до якого має формуватися громадянське суспільство і будуватися правова держава. Тільки за умови забезпечення свободи можливий розвиток людини як індивіда, особистості, а також розвиток суспільства.

Окрім того, за результатами курсового дослідження зроблено висновок про те, що свобода як стан особистості в суспільстві – одна з найважливіших та дискусійних проблем у правовій науці. Свобода завжди належала до вищих соціальних та політико-правових, демократичних цінностей.

Свобода поряд із рівністю, справедливістю та іншими політико-правовими, демократичними концептами, належить до тих «вічних цінностей», до яких суспільство прагнуло за різних історичних епох. Слід зазначити, що в різних умовах вони набувають різного значення, тобто їх зміст є не статичним, а схильним до трансформацій, що проявом їх діалектичного характеру, відповідних розвиткові конституціоналізму в кожній конкретній країні.

За результатами розгляду другого питання курсового дослідження, розглянуто історію розвитку уявлень про свободу саме з акцентом на переході від античного розуміння свободи як свободи політичної до новочасного наголосу на особистій свободі та зроблено висновок про те, що кожній епосі, кожному історичному етапу притаманні свої уявлення про свободу та специфічне трактування змісту категорії свободи, що було зумовлено реаліями тогочасного світогляду та світосприйняття.

Окрім того, за результатами розгляду другої частини другого питання виділено два концептуальні різновиди свободи: *негативна свобода*, коли зосереджуються на відсутності втручання з боку інших людей; *позитивна*

свобода, коли увага концентрується на спроможності особи самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій. Іншими словами, позитивна свобода передбачає не свободу «від», а свободу «для» – свободу вести певний передбачений особою образ життя.

За результатами розгляду третього питання проаналізовано загальне право на свободу та визначені його межі у сучасному суспільстві, охарактеризовані концепції обмеження свободи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Clapham A. Human Rights in the Private Sphere / Andrew Clapham. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 389 p.
2. Greenlief W. H. The British political tradition. Vol. 1. / Greenlief W. H. – London; New York, 1983. – 352 p.
3. Антологія мирової правової думки: в 5 т. / [нац. обществ. -науч. фонд; рук. науч. проект. Г. Ю. Семигін]. – М. : Мысль, 1999 – Т. 3. – 829 с
4. Антологія мирової правової думки: в 5 т. / [рук. науч. проекта Г. Ю. Семигін]. – М. : Мысль, 1999. – Т. 1: Античность. Восточные цивилизации. – 1999. – 750 с
5. Баумгартнер Х.М. Свобода и человеческое достоинство как цели государства // Политическая философия в Германии: Сб. ст. Изензее Й. и др.: Пер. с нем. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 15–21
6. Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія: Антологія / Упоряд. Я. Кіш: Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 56–113.
7. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Г. В. Ф. Гегель; [пер. з німец. Р. Осадчука та М. Кушніра]. – К. : «Юніверс», 2000. 13
8. Гоббс Т. Левіафан: Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 606 с
9. Гумбольдт В. фон. О пределах государственной деятельности: Пер. с нем. – М.: Социум, Три квадрата, 2003. – 200 с.
10. Донченко О. П. Свобода у концепціях лібералізму ХХ ст. (філософсько-правовий аспект) / О. П. Донченко // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наукових праць. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 273 : Правознавство. – С. 14-18.
11. Донченко О. П. Свобода як категорія права (герменевтичний аспект) / О. П. Донченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 45-50.

- 12.Донченко О. П. Свобода як категорія права (герменевтичний аспект) / О. П. Донченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наукових праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 50. – С. 45-50.
- 13.Донченко О. П. Свобода як категорія права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / О. П. Донченко; кер. роботи А. А. Козловський; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2010. – 18 с
- 14.Козловський А. Право як догма і право як ідея (гносеологічний аспект) / А. Козловський // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Правознавство. – 1996. – Вип. 4-5. – С. 98-99.
- 15.Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К.Маркса. – Изд. 2-е. – М.: Издательство политической литературы, 1980. – 312 с.
- 16.Лазарев Ф.В. Основания интервальной эпистемологии // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология». – 2001. – Том 14. – С. 3–13.
- 17.Лазарев Ф.В. Проблема истины в социально-гуманитарном познании // Методология гуманитарного знания. – Симферополь, 2002. – С.11–36.
- 18.Левин Г.Д. Свобода воли. Современный взгляд // Вопросы философии. – 2000. – № 6. – С. 71–86.
- 19.Міл Дж.Ст. Про свободу: Есе / Пер.з англ. – К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 463 с.
- 20.Мокляк Н.Н. Социальные отношения: структура и формы проявления / АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1985. – 205 с.
- 21.Монтескье Ш. О духе законов [Текст] / Ш. Монтескье // О свободе. Антология западноевропейской классической либеральной мысли. (Серия «Общественная мысль: исследования и публикации».) – М.: Наука, 1995. – С. 73-97
- 22.Монтескье Ш.Л. О духе законов // Избранные произведения: Пер. с фр. – М.: Госполитлитиз дат, 1955. – С. 155–733.
- 23.Осядла М. В. Аксіологічний вимір категорії «свобода в праві» / М. В. Осядла // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. –

- К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2013. – Вип. 61. – С. 51–57. 4.
- 24.Осядла М. В. Аспекти співвідношення категорій «право» та «свобода» / М. В. Осядла // Законодавство України: проблеми та перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 березня 2014 р.). – К. : Вид-во «Ліра-К», 2014. – С. 12–15.
- 25.Осядла М. В. Відповідальність як засіб реалізації свободи / М. В. Осядла // Вплив сучасної юридичної науки на політичні й соціально-економічні процеси в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 жовтня 2014 р.). – Одеса : Міжнар. гуманітарний ун-т, 2014. – С. 29–31.
- 26.Осядла М. В. Правова свобода як основа формування громадянського суспільства / М. В. Осядла // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2015 р.). – Івано-Франківськ : Івано-Франківський ун-т права імені Короля Данила Галицького, 2015. – С. 157–159.
- 27.Осядла М. В. Правова свобода як фундаментальна засада побудови громадянського суспільства / М. В. Осядла // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 2015. – № 2. – С. 42–45.
- 28.Осядла М. В. Свобода як основа демократичного суспільства (теоретико-правовий аспект) / М. В. Осядла // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці : Науково-практичний юридичний журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – Вип. 4. – С. 241–244. 2. Осядла М. В. Правове відображення свободи в основних концепціях праворозуміння / М. В. Осядла // Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис. – 2013. – № 4. – С. 65–70.
- 29.Осядла М. В. Свобода як основа правосвідомості: історичний досвід та сьогодення / М. В. Осядла // Альманах права. Правовий світогляд: людина

- і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 5. – С. 298–302.
- 30.Осядла М. В. Свобода як сутнісна складова права: теоретико-правовий аспект / М. В. Осядла // Поняття та категорія юридичної науки : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 листопада 2014 р.). – К. : Ніка-Центр, 2014. – С. 343– 346.
- 31.Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. П. Погребняк. – Х., 2009. – 36 с.
- 32.Права людини у діяльності поліції. Навчальний посібник. Електронний ресурс. –Режим доступу: <http://ccl.org.ua/publications/posibnyk-prava-lyudyny-politsia/>
- 33.Права людини у діяльності поліції. Навчальний посібник. Електронний ресурс. –Режим доступу: <http://ccl.org.ua/publications/posibnyk-prava-lyudyny-politsia/>
- 34.Райан А. Свобода // Енциклопедія політичної думки: Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 352–354.
- 35.Речицький В. В. Політичний предмет конституції / В. В. Речицький. – К. : Дух і література, 2012. – 728 с.
- 36.Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права // Руссо Ж.Ж. Политические сочинения: Трактаты: Пер. с фр. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 153–283
- 37.Рьод В. Свобода і людська гідність. Спроба актуалізації кантівського вчення про свободу // Практична філософія. – 2000. – № 1.– С. 48–58.
- 38.Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи : пер. з норвезьк. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с
- 39.Свендсен Л. Фр. Г. Філософія свободи : пер. з норвезьк. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с

40. Світова класична думка про державу і право [ТСвітова класична думка про державу і право [Текст]. Навч. посібник / Є.Ф. Безродний (керівник), Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 400 с
41. Ситниченко Л. А. Стратегії свободи в сучасній соціальній та практичній філософії / Л. А. Ситниченко // Свобода: сучасні виміри та альтернативи. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 2004. – 316 с.
42. Слободянюк Л. Цілісність свободи та відкритість можливостей // Вісник Львівського Університету. Філософські науки. 2003. — Вип. 5. — С. 183-190.
43. Соболев О.М. Проблема свободи у постметафізичному дискурсі // <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/sobol.htm> 7. Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Соч в 6-ти т. – Т.3.– М.: Мысль, 1964. – С. 69–756.
44. Тейлор Ч. Подолання епістемології / Після філософії: кінець чи трансформація?– К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 406–431. 4. Шабанова М. Социология свободы: трансформирующееся общество. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 315с.
45. Толстоухов А.В. Трансценденталізм. Влада. Свобода // <http://www.uct.kiev.ua/~sofi/tolst2.htm>
46. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории: Пер. с нем. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с
47. Хантингтон С. Зіткнення цивілізацій? // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2. – С. 9–29.
48. Цалін С. Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права / С. Д. Цалін. – Х. : Основа, 1998. – 329 с.
49. Шемшученко Ю. С. Вибране / Шемшученко Ю. С. – К. : Юрид. думка, 2005. – 592 с.
50. Шкода В.В. Вступ до правової філософії. – Харків: Фоліо, 1997. – 223 с
51. Шушкова Н. В. Патернализм как социальный институт в переходном обществе : автореф. дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Пермь, 2004. 28 с. URL: http://culturalstudy.pstu.ru/Def_Info/Sociology_03.pdf

